

ADY ENDRE: MINI-DOSAR DE RECEPTARE CRITICĂ ȘI MOȘTENIRE VARADINIANĂ

Ady Endre: a Small Critical Reception File and Varadinian Heritage

Dan H. POPESCU¹

Abstract

The present paper is *neither* a detailed survey of the Romanian translations from the works of Ady Endre, the great Hungarian modernist poet, *nor* a comprehensive file on his critical reception in a multi- or intra- cultural space, which has, as one can easily suspect, its own contradictions and completion. It is rather an alert re-valuation, starting from a selection of articles, prefaces, afterwords and introductions – written in the last one hundred years, during which *solitude* is the least invoked concept when it comes to the encounters of great minds.

Keywords: Ady Endre, biography, life in Oradea, Eugen Jebeleanu's translation into Romanian

1. Repere biografice

1.1 Se știe că scriitorul s-a născut în județul Sălaj, la Mețent (cf. Șuluțiu în ed. Antonescu 140) sau Metențiu / Érmindsent (cf. Jebeleanu 3) sau Mecențiu (cf. Antonescu 5), în 22 noiembrie 1877, pe valea Eriului². Provenind dintr-o „familie cu vechi ascendențe nobiliare” (cf. Baconsky în ed. Acsan), ale cărei spițe puteau fi „urmărite până pe la anul 1400” (Jebeleanu 3), viitorul scriitor nu se va putea bizui pe starea materială a părinților săi, căci „nemeșii” (Șuluțiu în Antonescu 140) de odinioară ajunseseră simpli boiernași. Eugen Jebeleanu creionează, în prefața ediției din 1955 a poemelor lui Ady, un tablou cu o voită încărcătură emoțională, din resorturi oarecum lesne de înțeles – poetul nu trebuia să apară ca beneficiind de avantajele unei origini oarecum *nesănătoase* pentru ideologia oficială:

Ady Endre vede lumina zilei într-o casă care pare mai mult o colibă: acoperișul e de stuf, întrecut de cumpăna fântânii, umilă și ea. Părinții mai au vreo patruzeci de pogoane de pământ și cei șapte pruni³ de pe blazonul familiei, dar nu pe acestea se va sprijini Ady Andre.⁴ (3)

Și criticul sătmărean Nae Antonescu pare să subscrie la aceeași imagine – deși scrie în 1996 –, atunci când pomenește de anii de școală primară, accentuând ideea de condiție precară a mediului în care a crescut scriitorul, care pare să fi învățat „atâta carte câtă s-a

¹ Assoc. Prof. PhD., *Partium* Christian University, Oradea

² În zilele noastre, desigur, localitatea poartă numele scriitorului.

³ Nobilii de „șapte pruni” erau cei cu proprietățile cu cele mai mici suprafețe, deci de condiție modestă în raport cu celelalte categorii de nobili. „Emblema” apare și într-una din creațiile cu coloratură emoțională ale lui Ady, *În Sălajul plin de hopuri*: „În Sălajul plin de hopuri / La umbră de șapte pruni / Putea încă aștepta / Sufletul meu adormit / Pân-la vremea cu minuni” (trad. Emil Giurgiucă în ed. Antonescu 8).

⁴ Italicele sunt conform ediției din 1955, reluate, ca și întreg paragraful acesta, de Eugen Jebeleanu, în ediția din 1977, adică într-o perioadă mai „dezghețată”.

putut învăța la acea dată într-un cătun aproape părăsit și departe de valorile civilizației moderne”⁵ (6). Se creează, de asemenea, și premisele unei ușoare confuzii prin evidențierea faptului că Ady Endre ar fi fost „coleg de copilărie cu pictorul Aurel Popp, altă zestre artistică de pe plaiurile sătmărene”⁶. Un lucru e sigur: poetul – căci oricât de diversificată și de valoroasă i-a fost producția artistică, istoria literară l-a reținut în primul rând ca pe un mare poet –, dat fiind că satul avea o populație mixtă, i-a cunoscut pe români și le-a învățat limba, familiarizându-se de la o vârstă fragedă cu problemele specifice relațiilor interetnice din această zonă geografică⁷.

După studiile secundare / liceale la Careii Mari (Jebeleanu 4)⁸ și la Zalău, urmează o perioadă cursurile Facultății de Drept de la Debrețin, dar foarte *à contre coeur*, cum subliniază A. E. Baconsky (în Acsan 9), aspirațiile sale venind în contradicție cu ambiția părinților de a-l vedea „funcționar public” (Jebeleanu) sau „jurist respectabil” (Baconsky). Aici îi apare primul volum de versuri, în anul 1899, „lipsit de originalitate și din care nu se putea bănui încă nimic din viitoarea înflorire a talentului său”, afirma Octav Șuluțiu (în Antonescu 141); „debutează anodin ca și Rilke, cu un volum de poezii care nu spune aproape nimic”, conform lui A. E. Baconsky (în Acsan 9)⁹; „un debut prea puțin semnificativ din punctul de vedere al viziunii și realizării artistice”, susține și Nae Antonescu (6).

Între cei trei critici români pare să existe un consens, deși scriu în perioade semnificativ diferite din punct de vedere cronologic și istoric. Pentru conaționalul și contemporanul lui Ady, Fehér Dezső, lucrurile stau un pic altfel. În introducerea la cartea sa dedicată jurnalisticii orădene a lui Ady¹⁰, el face referire la volumul *Versek* ca având o prefață scrisă în termeni „foarte călduroși” de către Abrány Emil și bucurându-se de o bună receptare din partea gazetelor budapestane, de regulă mai zgârcite în aprecieri la adresa poezilor din provincie. E un moment care îi întărește lui Ady încrederea în viitorul său de scriitor și de jurnalist.

Pentru că, așa cum scria Fehér Dezső, poetul simțise „chemarea diavolului cu dinte de oțel – pana de ziarist – încă din perioada în care era jurist la Debrețin” (5). Acolo începuse ca și colaborator la „Foaia Facultății”, continuase ca și colaborator retribuit la „Gazeta de Debrețin”, pentru ca în 1898 să se angajeze la ziarul opoziției, „Debrețin”, abordând, cu impetuozitatea și generozitatea specifică vârstei, pentru doar 30 de forinți pe lună, sumedenia de genuri și subgenuri pe care le presupune munca la ziar: „editoriale,

⁵ Din prefața, de dimensiunile unui studiu, a reeditării volumului *Sânge și aur*, apărut în traducerea lui George A. Petre în 1930, la Oradea.

⁶ Cei doi s-au întâlnit, de fapt, la Carei, în timpul studiilor secundare.

⁷ Conform lui Octav Șuluțiu, în profilul de istorie literară cu rol de prefață la antologia în limba română din 1948 din poezia lui Ady, profilul cotate de Nae Antonescu ca fiind „afectat vizibil de un militantism stângist”, Ady a devenit un apărător al românilor împotriva „șovinismului îndârjit și desnaționalizator” al unor politicieni maghiari.

⁸ Jebeleanu e singurul dintre cei utilizați în cercetarea noastră care face apel la această denumire, probabil pentru a reda parfumul de epocă.

⁹ În *Poemele tuturor tainelor*, ediție îngrijită de Ion Acsan, textul lui Baconsky este preluat din cartea sa, *Panorama poeziei universale moderne*.

¹⁰ Este cartea menționată la nota 1, publicată cu sprijinul Consiliului Județean Bihor.

reportaje, colaje de știri, foiletoane, (...) reportaje economice.” (Fehér 5). Cu visurile de poet și jurnalist de renume pe cale de a se transforma în realitate, a simțit că ar putea totuși să le producă părinților mari deziluzii, de aceea își motivează opțiunile într-o scrisoare de răspuns adresată mamei sale:

Nu m-a satisfăcut niciodată ideea de a-mi petrece viața ca un blajin judecător la tribunal sau să beneficiez de traiul comod și liniștit al unui subprefect – eu aveam nevoie de știri, de glorie, ele neputând fi înlocuite cu nimic. Te iubesc, te iubesc și acum, dragă mamă, te iubesc nespus și din cauza acestei iubiri am îmbrățișat o carieră mai înaltă. Sunt bărbat de acum și pot să decid. (...) Mulți au procedat ca mine. Conți și baroni au renunțat la toate bogățiile pentru a urma dorințele sufletului. Poate că au răbdat de foame, dar au avut glorie, mândrie și liniște. (în Fehér 6)¹¹

1.2 Un citat care pune în evidență puternica legătură cu mama, eventual un complex matern detectabil și în relația cu marea sa dragoste, Leda, cu care se va întâlni nu peste multă vreme, la Oradea. Pe imaginea Ledei – de fapt, anagrama lui Adel –, se focalizează atenția celor care îi promovează opera în spațiul limbii române. Pentru Octav Șuluțiu, iubirea pentru Leda, „soția unui farmacist, mai în vârstă și mai cultă decât el”, este „primul mare eveniment” din viața lui Ady, un „prilej de totală transformare sufletească” (în Antonescu 141). Eugen Jebeleanu este ceva mai rezervat. După ce se mulțumește să menționeze că, la Oradea, Ady intrase în redacția ziarului *Szabadság / Libertatea* și că în acest oraș i s-a reprezentat „prima – și ultima – piesă de teatru: Mühelyben (”În atelier”)” (4), editorul și traducătorul român insistă pe plecarea la Paris, în 1904, al cărei motiv „nu trebuie căutat numai în iubirea pentru Leda, tînăra, frumoasa și inteligenta femeie, pe care Ady o cunoscuse” (4). A. E. Baconsky menționează că al doilea volum de versuri al poetului trece neobservat, în schimb, în ce privește relația cu Leda, extinde comparația cu Rilke: „tot asemenea marelui contemporan austriac se îndrăgostește de o femeie mai în vârstă decât el ce-i va fi inestimabil mentor spiritual” (în Acsan 9)¹² Brüll Adél, soția farmacistului din Oradea, era doar cu cinci ani mai mare decât Ady, fiind „un tip de Madame Bovary superioară, foarte cultă, iubitoare de literatură și călătorii”. Nae Antonescu are o privire mai frustă asupra relației: „o dragoste arzătoare se încinge între cei doi protagoniști”, cel mai câștigat fiind Ady, care ia, prin intermediul Ledei, contact cu limba franceză și cu poezii simbolisti. Volumul de versuri din 1903, *Még egyszer / Încă o dată* este menționat în treacăt, ca „preludiul marilor creații” (6). Singurul care acordă mai mult credit întâlnirii cu marea pasiune și cu vocile lirice printre care Ady își găsește afinități electivă, precum Baudelaire sau Verlaine, ca fecundând conținutul noului volum, este Octav Șuluțiu, pentru care, cu *Még egyszer*, „poetul începe să-și dea pe față adevăratele

¹¹ Iubirea profundă clamată este arondată unei cariere pusă pe un pedestal asociat unor titluri de noblețe. Posesorii acestora, în pofida sacrificiilor făcute, nu credem însă că au avut cu adevărat parte de *liniște*, dar această credință ține încă de naivitatea inerentă lipsei de experiență a celui care se vrea capabil de decizii definitive.

¹² În cazul lui Rilke, diferența de vârstă între el și Lou Andreas-Salomé, cea care îl subjugase și pe Nietzsche atât farmecelor cât și inteligenței ei, era de paisprezece ani.

posibilități de expresie.” Nu se poate vorbi încă de un Ady „în toată maturitatea geniului sau. Dar în bobocii înfloriți se presimte conturul viitoarelor fructe.” (în Antonescu 141)

Interesante sunt însă și circumstanțele venirii la Oradea, relatate de Fehér Dezső, care apelează la mărturiile lui Pásztor Bertalan, redactorul adjunct al lui *Szabadság / Libertatea*. Atenția acestuia din urmă fusese atrasă de unitatea, fundamentată pe spirit și talent, a unor scrieri variate – editoriale, știri, crochiuri, poezii –, sub semnături ca „A. E., Bandi, Dyb”, iar ca valoare peste media celorlați gazetari din Debrețin. Însărcinat cu găsirea unui jurnalist cât mai bun, dat fiind că se eliberase un post în redacția *Libertății*, Pásztor Bertalan se deplasează la Debrețin, unde dă peste un Ady destul de vulnerabil, „plătit cu un salariu mic, fără o ambianță culturală”, ducând o viață punctată de „ceaiuri cetățenești” sau învăluită de „aburii vinului la dese mese organizate la tăierea porcului”. Jurnalistul își exprimă simpatia față de tânărul său confrate și realizează că se impun măsuri imediate:

Mi-a fost milă de el și pentru că din discursul exaltat pe care mi l-a ținut am simțit dorința sinceră de evadare din acest mediu propice pierzaniei și pentru că am constatat că, ajuns într-un mediu cultural, puteam pretinde multe de la el, i-am promis că-l voi ajuta să intre într-una din redacțiile orădene. A primit cu bucurie promisiunea mea, deoarece cunoștea și prețuia jurnalistică orădeană și viața culturală specială a acestui oraș. (Fehér 8-9)

Oradea părea, din punct de vedere cultural, la răscrucea de veacuri, cu un stil arhitectural care o plasa în imediata vecinătate a Vienei și Budapestei¹³, un mic *pământ al făgăduinței*, în care Ady ajunge în prima jumătate a lunii decembrie 1899, cu o ușoară întârziere, după ce solicitase un avans pentru banii de călătorie. Dar, în pofida supărării pricinuite de lipsa de punctualitate, Pásztor Bertalan îl primește cu brațele deschise, subliniind încă o dată elanul și devotamentul lui Ady față de profesie și de actul scrisului: „Geniul lui a căpătat aripi, aici, în aerul cultural al orașului *Sângelui și aurului*, ducându-l pe poet spre înălțimile nemuririi” (Fehér 9). Crăciunul îl petrece alături de părinți, la Micențiu, cărora le liniștește temerile încă o dată, „spunându-le că la Oradea va avea ocazia să practice un jurnalism mai dezvoltat.”

La *Libertatea*, oficiosul partidului liberal, avea să lege prietenii durabile cu Biró Lajos și Nagy Endre, cei doi, conform mărturiilor sale, jucând „un rol important în faptul că Oradea a însemnat pentru el o altă viață, o viață nouă, că aici a devenit, din om tânăr, bărbat.” (Fehér 10) *Libertatea* era însă și oficiosul partidului aflat la guvernare și cum viața cotidiană în vremurile oblăduite de acea guvernare era marcată de un puternic conservatorism, Ady nu a scris niciodată articole politice, ci s-a mărginit la „scrieri cu caracter social, literar, cronici teatrale, precum și așa-numitele știri cotidiene”. Reținem

¹³ Un stil condamnat de oamenii de litere conservatori, precum Rádl Odön, de pe pozițiile unei solide culturi clasice, care îi apostrofa pe tinerii moderni „loviți de morbul numit secesion”. Ady a răspuns unor astfel de critici, chiar în paginile lui *Szabadság*, într-un articol intitulat „Să aruncăm pana”

amestecul de umor, chiar macabru, și sarcasm cu care îmbracă știrile sau le reinventează, spre deliciul publicului cititor:

– ...N-are nici o importanță. Nu interesează publicul. S-a întâmplat ca vărul meu să fie bine dispus. E adevărat că și-a împușcat nevasta, a sugrumat-o pe soacră-sa, i-a înjunghiat pe cei patru copii ai săi – dar ce treabă are publicul cu toate acestea? În casa mea fac ce doresc!... Și apoi e un băiat atât de nebunatic și de vesel. Nici nu poți să fii supărat pe el. De ce să fie stigmatizat în fața întregii lumi?... Nu-i suficient că, datorită unor paragrafe nenorocite ale legii, va avea neplăceri. Cel puțin presa să nu scrie despre el.

– Dar, vă rog, se știe că ar fi decedat toate cele șase victime...

– Cu atât mai mult, vă rog să nu relatați nimic. Să nu tulburăm somnul morților!
(Fehér 13)

În Oradea lui *fin de siècle* apăreau patru cotidiane: *Libertatea Szabadság*, care deși organ al partidului liberal beneficia de o subvenție din partea statului; *Nagyvárad / Oradea*, al partidului independent de la '48; *Tiszántúl / Dincolo de Tisa*, foaia episcopiei catolice; și *Nagyvárad Napló*, singurul cotidian independent de partidele politice sau de alte instituții, organizații, cercuri de interese. Din ce în ce mai încorsetat de restricțiile impuse la, paradoxal, *Libertatea*, Ady era pe punctul de a lua decizia de a părăsi orașul, când Fehér Dezső i-a făcut oferta de trece la *Nagyvárad Napló*, avertizându-l în legătură cu duritatea bătăliilor și a campaniilor de presă pe care urma să le susțină împotriva celorlalte cotidiane și, în general, împotriva oricărui organ de presă cu vândute atitudini conservatoare. În scrisoarea pe care i-o trimite lui Fehér a doua zi după discuția lămuritoare, Ady își exprimă încă o dată crezul politic și sentimentele față de urbea varadiniană:

„Stimate domnule Redactor!

(...) Un an și jumătate am fost colaborator la „Libertatea”. Publicul are dreptul de a judeca valoarea activității mele. (...) Pentru cel care s-a născut nu numai pentru a mări cu un număr statisticile nașterilor și deceselor nu e momentul potrivit de tocmeală. Luptă cum poate. Încearcă să spulbere norii grei ai prostiei și întunericii, adunați asupra noastră. Eu, în acel an și jumătate, n-am putut face acest lucru. În micuța noastră lume maghiară se știe că, la noi, politica este oportunistă. (...) Prin urmare, oricât i-am iubit pe colegii de redacție, m-am plictisit de școala oportunismului pe care am frecventat-o un an și jumătate. Dar tot în acest an și jumătate, am cunoscut și am îndrăgit mult acest oraș *cuceritor*¹⁴, pe care n-am puterea și nici dorința de a-l părăsi. (Fehér 32)

1.3 Oradea sau „Micul Paris”, cum era cunoscută, va fi totuși abandonată în 1904 în favoarea Marelui Paris, unde va sta împreună cu Leda, în câteva rânduri, dar și singur, pe măsură ce relația lor va intra într-un con de umbră. Impresia pe care i-o face metropola are ca suport și stimulent dinamica inconfundabilă a civilizației occidentale. Iată și câteva mostre de critică mai mult sau mai puțin *aliniată*, punând în discuție această perioadă din

¹⁴ Italicele ne aparțin.

existența scriitorului: „Ce enormă diferență, ce prăpastie”, exclamă Octav Șuluțiu, care consideră că astfel „Contrastul dintre cele două lumi grăbește precipitarea lăuntrică a forțelor lirice, ca și tendința progresistă a gândirii poetului” (în Antonescu 141); iar Eugen Jebeleanu crede că explicația pentru plecarea la Paris „poate fi găsită în altă parte” decât în sentimentele pentru muza sa. „O putem afla, mai presus de orice, în imensul dezgust pe care-l simțea poetul pentru societatea feudală maghiară” (4). Când Ady Endre ajunge la Paris, trecuseră trei ani de la Expoziția internațională. „Invenții noi (...) fuseseră prezentate (...) Există deja telefonul, automobilul începe să ironizeze echipajele (...) Toate aceste mașini (...) sînt făurite pentru desfătările oamenilor bogați de către mîinile oamenilor săraci” (Jebeleanu 8-9).

A. E. Baconsky constată că, în pofida „lipsei de apetit pentru mediile pariziene”, poetul se simte „excellent”. Și, în spiritul contradictoriu care îl caracterizează pe Ady, „Preferințele lui care exclud Budapesta merg înspre cele două extreme: îi place să locuiască fie la Paris, fie în casa părintească de la țară” (în Acsan 10) Că *poetul* se simte „excellent” o dovedește publicarea unui nou volum de versuri, intitulat chiar *Új versek / Versuri noi*, în 1906, la Budapesta. Cu care consacra e definitivă. Ceea ce nu presupune unanimitate sau reducerea la tăcere a celor cu care polemiza. O lorică incomodă pentru criticii conformiști, o lorică hrănită cu experiențele de viață dar și cu acumulările pe filiera franceză, avînd însă ca fundal o bună cunoaștere a ideilor lui Nietzsche, toate acestea îi atrag în primul rând epitetul de *decadent*. Cel puțin, căci, în opinia, elaborată în aceiași termeni stângiști, a lui Octav Șuluțiu, în versurile lui Ady „clasele posedante și servitorii lor sesizau vuietul surd, deși încă îndepărtat, al valului revoluționar” (în Antonescu 142). Și Eugen Jebeleanu îl descrie ca pe un vizionar, un profet al vremurilor noi, menționînd, în acest sens, un fragment dintr-un articol din *Nagyvárad* *Napló*, scris în 1902: „Numai cei slabi cad în genunchi. Viitorul îl clădesc aceștia. Un viitor mai bun. Viitorul nostru, al tuturor. Trebuie să terminăm odată cu rangurile, cu privilegiile, cu împilările, cu aristocrația și cu clasa exploatatoare” (7)

Astăzi ne pot părea ciudate asemenea formulări, dar ele sunt parțial justificate, dacă ținem cont de momentele istorice la care au fost scrise. Pe de altă parte însă și unele trăsături ale operei lui Ady favorizau acest gen de comentarii, căci el, „ca și mulți alți poeți nemulțumiți de inegalitățile societăților democratice capitaliste, credea în sisteme sociale egalitare” (Antonescu 8). Afectat de reacțiile multiple și contradictorii, scriitorul călătorește din ce în ce mai des prin Europa, rătăcește parcă, ducînd o viață agitată, „cheltuindu-și energia și o robustă rezistență fizică – medicii sunt uimiți cât de ușor se reface dintr-o boală acest bărbat”, (Șuluțiu în Antonescu 142).

A. E. Baconsky, cel mai rafinat dintre comentatorii invocați până acum, vorbește despre „Femeile ce se succed ulterior în viața lui agitată, pândită de umbre malefice”, care „nu mai sunt decât niște vestale ale desfrâului, până când o tânără aristocrată cu ambiții literare, Boncza Berta (...) devine soția lui, în 1915” (în Acsan 10-11). Boncza Berta, cu numele literar Csinszka, este castelana de la Ciucea, unde poetul își petrece ultimii ani, aflîndu-și totuși sfârșitul într-un sanatoriu din Budapesta, „în toiul revoluției socialiste,

după ce câțva timp înainte o delegație de revoluționari au venit să-i prezinte omagiul lor” (Șuluțiu în Antonescu 143). Pentru ca lumina să cadă corect asupra acestei scene cu inflexiuni apoteotice, să reținem, în încheierea acestei secvențe, cuvintele cu care A. E. Baconsky concluzionează acea parte, din prezentarea sa, consacrată unei „biografii convulsive”: „În anii maturității figura lui, cu ochii ușor exoftalmici, avea ceva dintr-un satir melancolic” (în Acsan 11)

2. Tălmăciri și ecouri

2.1 O foarte temeinică trecere în revistă a transpunerilor în limba română a creației lui Ady Endre face Nae Antonescu, cu ocazia reeditării volumului *Sânge și aur*, apărut la Oradea în 1930 și cuprinzând traduceri de George A. Petre. Regretatul critic sătmărean prefătează și postfațează reeditarea din 1996, oferindu-și spațiul necesar unei re-evaluări atât a operei autorului cât și a eforturilor celor care s-au încumetat să îl aproprieze. Unii dintre aceștia, chiar contemporani cu Ady, au avut avantajul de a fi studiat în universitățile maghiare din acele timpuri, cunoscând bine limba. Inițial tipărite în periodice, traducerile sunt cuprinse, în zilele noastre, în peste douăzeci de cărți.

Prima a apărut la Oradea, este vorba de volumul *Laura* în tălmăcirea lui Justin Ilieșiu, urmată de alte ediții de autor girate de George A. Petre, Costa Carei, Emil Giurgiucă, Eugen Jebeleanu, G. Georgescu, T. Murărașu și Paul Drumaru. Au existat, de asemenea, antologii din lirica maghiară sau universală, incluzând poezii de Ady: *Lirica socială universală* (Brașov, 1947) alcătuită de Ilie Hașeganu; antologia publicată în 1948 de Casa Școalelor, alcătuită de Petre Nistor, celebrând șaptezeci de ani de la nașterea poetului; *Poeme maghiare* de Eugen Jebeleanu (București 1949); *Din lirica universală* de Lucian Blaga (București, 1957); *Poeți ai libertății* (București, 1957) și *Octombrie roșu în literatura popoarelor* (București, 1958), ambele viciate, în opinia lui Nae Antonescu, de „extremismul politic de stânga”; *Antologia literaturii maghiare*, volumul III (București, 1968). Volume cu versuri originale au inclus, la sfârșit, și traduceri din Ady: *Tortul clipeilor singurate* de V. Ungur (Lugoj, 1928); *Talaz și Traista mea* de I. Al. Bran-Lemeny (Brașov 1933, respectiv 1940). Se adaugă acestora cele uitate în diferite publicații, în total peste trei sute de poeme ale scriitorului maghiar transpuse în românește de peste șaiszeci de traducători.¹⁵

2.2 Din cei menționați anterior, am dorit să consituim un minim studiu de caz, întemeiat atât pe considerațiile criticului sătmărean, cât și pe lectura, în paralel, a două ediții din traducerile după poemele lui Ady Endre. Astfel, preocupările lui Eugen Jebeleanu în această direcție se concretizează încă din 1947, prin tipărirea volumului *Calea robilor*, urmat în 1948¹⁶ de *Poeme din Ady Endre*, ca în 1949 să apară *Poeme maghiare*, iar în 1955 pur și simplu *Poeme*, reeditate în 1977. Din cele aproximativ 100 de poezii, unele au

¹⁵ Pentru lucrarea de față, am preluat cu minime modificări, enumerările făcute de Nae Antonescu.

¹⁶ Un an se pare destul de bun pentru traducerea și receptarea lui Ady în România.

fost incluse și în volume colective, Jebeleanu dovedindu-se un „traducător sânguincios, în continuă tendință de perfecționare și modernizare a expresiei” (Antonescu 20).

Am avut curiozitatea, stârnită de această ultimă afirmație, să comparăm ediția din 1955, care conține 78 de poeme, cu cea din 1977, în care regăsim același număr de poeme, cu aceleași titluri menționate la cuprins, sesizând doar două modificări: *Șoaptele toamnei* din 1955 devin *Freamătul toamnei* în 1977, dar numai la „Cuprins”, căci în interiorul volumului *Freamătul toamnei* apare și în prima ediție – poate fi o scăpare din partea traducătorului sau o eroare la corectură, putem bănuși că *Șoaptele toamnei* ar fi fost titlul inițial; iar *Înflăcărutul Martie* devine *Înflăcărutul Marte*, fapt pe care l-am înțeles mai bine după ce am lecturat poemul, traducătorul lăsându-se ușor sedus de posibilitatea unui joc de cuvinte asupra căruia vom reveni.

Ce apare în ediția din 1977? În poemul *Trîmbița cerului*, al doilea vers din ultima strofă, identic cu ultimul, „Găsi-și-va moartea grea-nfiorătoare” e înlocuit cu „Moarte-o să afle, înfiorătoare”. În *Cîntecul iacobinului maghiar*, pe numele lui Árpád sunt plasate accentele care lipseau din ediția anului 1955. În *Soarelui de martie*, titlu păstrat în 1977, ocurența lui „Marte”, cu inflexiunile sale războinice, este generalizată. El apărea de două ori în ediția din 1955, dar în cea nouă înlocuiește și cei trei „Martie” care existau, probabil din dorința de a accentua asocierea zeului războiului cu revoluția maghiară de la 1848.¹⁷ O situație asemănătoare avem și în cazul poemului *Înflăcărutul Marte*, de care am pomenit deja. Tot aici, ultimul vers din penultima strofă, „Trebui’ de-o sută de-ori mai mult să vrea” este înlocuit cu „Este dator de-o sută de-ori mai mult să vrea”. În *Trecerea-n revistă a oștilor, primăvara* avem două versuri modificate față de ediția mai veche: „La sînge tragem, suntem, înșiși, sînge” devine „La sînge tragem, căci suntem chiar sînge”; iar „Pot focul dușmănos pe noi să-și lase” se transformă în „Pot jarul dușmănos pe noi să-și lase”. În fine, mai întâlnim două sau trei situații în care cratima este preferată aspotrofului sau invers. Acestea ar fi cam *toate* intervențiile traducătorului, la un interval de douăzeci și doi de ani.

Ce nu apare totuși în ediția din 1977? În prefața, cu destule accente stângiste, din 1955, erau invocate și numele unor critici maghiari mai *aliniați* ideologic și cu formulări mai radicale: „Ady (scrie Révai József, în studiul său, apărut în 1945 la Budapesta, după ce fusese tipărit mai înainte, datat 1938-1941, la Moscova) a fost (...) o minte care vedea limpede și departe. (...) Vedea că proletariatul socialist este cea mai impunătoare forță în transformările democratice”. Era *limpede* că, încă de dinainte de cel de al Doilea Război Mondial, reflectorul începuse să bată puternic de la răsărit, iar Jebeleanu nu face altceva decât să își pună ochelarii de protecție. Ca să poată suda mai bine textul prefetei, îl invocă în imediata succesiune pe Georg Lukács, care, deși cu puternice vederi de stînga și cu volte spectaculoase în biografie, rămâne una din marile figuri ale teoriei literare a secolului XX. Lukács îi luase apărarea lui Ady atunci când acesta fusese acuzat de decadentism prin relaționare cu simbolismul promovat în creația sa:

¹⁷ Nu cunoaștem dacă textul original în limba maghiară invită la o asemenea generalizare, deci nu putem aprecia riscul pe care și l-a asumat traducătorul.

„Evoluția liricii franceze – scrie Lukács György – oglindește în chip impunător transformările sociale. Și, la poezii cu adevărat demni de a fi luați în seamă, revolta și mîhnirea au smuls sunete noi lirei. Rimbaud, bunăoară, a fost ostașul Comunei din Paris, din 71. Despre acest fapt nu vor să-și aducă aminte cei care estetizează această poezie cu adevărat nouă, la fel cum cei de la revista Nyugat (Occidentul) revoluționarismul lui Ady.” (în Jebeleanu 13)

Desigur, în ediția din 1977, Georg Lukács a rămas, dar a dispărut Révai József. Ca și Robotos Imre, care fusese menționat cu un studiu despre entuziasmul cu care Ady comentase evenimentele revoluției burghezo-democratice din Rusia anului 1905, în articolul „Cutremurul” din *Budapesti Napló*: „Poate că pe Kremlin a și început să fluture steagul roșu... Prin sînge, ruine, flăcări, democrația rusă răzbate triumfătoare până la tron. Răzbate peste castelul domnesc, peste fabricile ce torturează, peste lăcașurile poești răspînditoare ale prostiei, peste nemiloasele cazărmi...” (în Jebeleanu 15)¹⁸.

3. În loc de epilog

Recunoaștem în fragmentul reprodus mai sus câteva din temele preferate ale lui Ady, întâlnite nu doar în poezie ci și în proza sau jurnalistică sa, care vor forma obiectul celei de a doua jumătăți a acestui studiu. Teme ca antimilitarismul, anticlericalismul, anticonservatorismul, antifeudalismul – toate acestea sunt abordate de Ady de pe pozițiile celui care este conștient că e nevoie de o schimbare uriașă, întrucât o parte din idealurile revoluției de la 1848 fuseseră abandonate sau utilizate în alte scopuri de cei care guvernau la momentul acela. Reacțiile sunt pe măsura felului său de a fi, magistral surprins de A. E. Baconsky:

Temperament aprig, deschis și orgolios, înclinat spre umorile paroxistice, Ady a fost un personaj baudelairian și hugolian în același timp – și poezia lui se întinde pe imensul spațiu dintre acești doi poli. (...) Lirismul lui Ady e o plantă malignă și suavă, schimb secret de candori și otrăvuri conținute, mișcare eternă spre un ideal dureros și expiere chinuitoare. (...) Universul valorilor autohtone e pentru asemenea poeți cumpăna stihialului ontologic. (în Acsan 11)

Am fi putut încheia, destul de brusc poate, cu aceste fragmente de portret, dar, în spiritul postmodernismului care încă ne animă, am hotărât să oferim și un al doilea final al acestei tentative de reconsiderare nu numai a lui Ady Endre, ci și a epocii sale. Baconsky pomenea de „universul valorilor autohtone”, Jebeleanu insista pe tristele realități ale Ungariei de la răscrucea de veacuri, conturând un Ady revoluționar aproape pe baricade, ceea ce nu ne îndoim că poetul nu ar fi fost să fie. Un episod din perioada orădeană, acea Oradie a lui *fin de siècle*, ne-a atras atenția asupra felului în care se făcea politică, gazetărie dar și justiție în acele vremuri.

¹⁸ Toate citatele din Eugen Jebeleanu sunt din prefața primei ediții, respectând deci paginația din 1955.

Dornic să vadă națiunea maghiară singură și unită, indiferent de „confesiune, naționalitate și clasă socială” (Fehér 106), poetul a întreținut numeroase polemici cu cei de la *Tiszántúl / Dincolo de Tisa*, ziar care „agita spiritele cu o politică catolicizantă”. În articolul „O mică plimbare”, publicat în numărul din 22 aprilie 1901 al lui *Nagyvárad Friss Újság*, unde s-a oferit să țină o vreme locul unui coleg de breaslă, concentrat ca locotenent în rezervă, Ady îi atacă pe rezidenții de la Șirul Canonicilor, fapt care îi atrage din partea capitlului orădean o acțiune în judecată pentru „injurie prin tipăritură” (Fehér 108). Judecătoria regală îl găsește vinovat și îl obligă să publice sentința pe cheltuială proprie în primul număr al ziarului *Nagyvárad Friss Újság*, precum și la plata cheltuielilor de judecată, dar „în baza legii XLIII din 1890, deocamdată, îl declară insolubil.” (Fehér 109). Recunoscându-și calitatea de autor al articolului, scriitorul, de fapt jurnalistul este condamnat la trei zile de închisoare și la o amendă de zece coroane, care se putea preschimba în detenție de o zi în caz de insolabilitate. În descrierea procesului, se afirmă că procurorul a cerut o sentință „severă”. Cetățenii Oradei aveau păreri împărțite, dar trei puncte de vedere interesante predominau: problema libertății presei, cea a imposibilității de a critica „notabilitățile medievale”, precum și discriminările care se fac, de obicei, între oamenii de rând și cei suspuși. În fine, de la articol și acțiunea în judecată până la condamnare a trecut un an, iar de abia

În ziua de 6 iunie 1903, Ady Endre a intrat în penitenciarul procuraturii regale din Oradea pentru a-și executa cele trei zile de detenție. Înainte de aceasta, însă, a obținut aprobarea Procuraturii regale de a duce cu el în închisoare cărți, hârtie de scris și instrumente de scris, pentru a putea lucra. Procurorul regal, Nagy Géza, om cu gândire progresistă și admirator al talentului lui Ady – cum a dovedit în timpul rechizitoriului – a acordat acestuia, cu mult zel, toate aceste înlesniri. Proprietarii de restaurante din Oradea și-au făcut apariția, rând pe rând, în redacție, întrecându-se, care mai de care, oferindu-se să trimită hrană pentru perioada celor trei zile de detenție. Redactorul șef al ziarului „Nagyvárad Napló”, însă, n-a acceptat oferta niciunuia, mulțumindu-se să-i trimită *obișnuitul meniu de pensiune*.¹⁹ (Fehér 115)

O, dulce-amăruie viață de gazetar în Oradea lui 1900!

Opere citate:

- Ady, Endre. *Poeme*. Trad. Eugen Jebeleanu. București: Editura de Stat pentru Literatură și artă, 1955.
- Ady, Endre. *Poeme*. Trad. Eugen Jebeleanu. București: Editura Kriterion, 1977.
- Ady Endre. *Publicistica de la Oradea*. Ed. Fehér Dezső 1927. Trad. Rozalia Varga. Oradea, 2007.
- Antonescu, Nae. „Ady Endre în românește”. *Sânge și aur*. Trad. George A. Petre, 1930. Ed. de Nae Antonescu și Corneliu Bala. Oradea: Editura Cogito, 1996.

¹⁹ Italicele ne aparțin.

- Baconsky, A. E. „Prezentare”. *Poemele tuturor tainelor*. De Ady Endre. Ed. de Ion Acsan. București: Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”, 1995
- Jebeleanu, Eugen. „Cuvînt înainte”. *Poeme*. De Ady Endre. Trad. Eugen Jebeleanu. București: Editura de Stat pentru Literatură și artă, 1955.
- Șuluțiu, Octav. „Ady Endre”. Addenda. *Sânge și aur*. Trad. George A. Petre, 1930. Ed. de Nae Antonescu și Corneliu Bala. Oradea: Editura Cogito, 1996.